

אהרן כידן : בין מורשה למושימות

לוויכוח הפנימי במפא"י

מבט לאחור — אל ההתרחשויות הפוליטיות הפנימיות בשנה האחרונה — מראה שהתופעה הפוליטית החשובה ביותר של השנה היתה אולי עובדה שלא קרתה. אחרי הבחירות לכנסת הרביעית ונצחונה הגדול והמפתיע של מפא"י היה מקום לחשוב שנצחון זה ידרבן אותה להסתערות רבת־תנופה על המחנות המובסים של יריביה מימין ומשמאל. הסתערות מעין זו לא באה, ואחרי חודש־חדשיים של מבוכה במחנות „חירות“ מכאן ו„אחדות העבודה“ מכאן חזרו הקווים ונתיצבו. אין להסביר כשלון טקטי זה בעייפות, חוסר־אמצעים או חוסר־הבנה לסיכוי הגדול מבחינתה של מפא"י. דומה שהסיבה העיקרית לאי־ניצול ההצלחה היתה המבוכה הפנימית במפא"י. חוסר הידיעה הברורה לאן ללכת ובעיקר — איך ללכת. מבוכה זו לא חלפה גם אחרי הקמת הממשלה, וכיום — שנה אחרי הבחירות — דומה שהיא עמוקה יותר משהיתה אי־פעם. דווקא בטחונה של מפא"י בשלטונה מאפשר לנטיות השונות להתבטא ביתר חריפות ובהירות. אי־הבהירות האידיאית הזו היא העומדת, מעבר לניגודים המוסדיים והאישיים, מאחרי הוויכוחים שהסעירו בשנה האחרונה את המפלגה — וכתוצאה מזה: את המדינה — כגון הוויכוח על מקומה של ההסתדרות במדינה, על החקלאות, או על הנוער. דומה שוויכוחים אלה אינם סיומה של פרשת בירורים והתנגשות אלא רק תחילתה של פרשה זו. והיא תימשך עד שתגיע המפלגה שוב ל„מודוס ויוונדי“ בין חלקיה, אם כתוצאה ממיסבות חיצוניות ואם לאחר הסדר פנימי — דבר המתקבל על הדעת.

דומה שהגורם הקובע כיום את ההתפתחות במפא"י, וממילא בהסתדרות ובמדינה, הוא מטאמורפוזת העוברת על מפלגה זו, אשר גם הנצחון בבחירות וגם התהליכים שבאו אחריהן — בין לטוב ובין לרע — הם מגילוייה ומסימניה, ולא מן האחרונים בהם.

מטאמורפוזת זו היא השינוי ההדרגתי העובר בשנים האחרונות, לא רק באישיה־מנהיגיה של מפא"י אלא בעיקר במערכת האידיאית שמבטאים המנהיגים, בפתרונות המוצעים לבעיות שהחברה הישראלית מתלבטת בהן בשנים האחרונות. שנים רבות, לפני הקמת המדינה ואף אחריה, נזונה מפא"י מן הקרן — האידיאית והאנושית — שהונחה ביסודה. קרן זו נגמרת והולכת, ומעתה יש צורך בפתרונות חדשים לבעיות חדשות. מה יהיו פתרונות אלה, ומי יהיו הפותרים? אלו הן השאלות החשובות, והן שלובות זו בזו. כל זמן שלא תתגבש במפא"י מערכת ברורה של תשובות ושל משיבים יימשך המאבק בתוכה — לכל מישוריו — ומידת הכושר המדיני תהיה נמוכה, בלי שיהיה הדבר פוגם בהכרח בכושר ה„ביצוע“ שלה.

מאבק פנימי זה חשיבותו גדולה ביותר, לא רק לגבי אנשי מפא"י הנתונים בתוכו,

ולא רק משום שמפא"י הנה, וכנראה תהיה עוד שנים רבות, מפלגת השלטון בארץ. למעשה מפא"י היא כיום, כשם שהיתה בעבר, ביטוי לכל המגמות והקבוצות החברתיות ביישוב, ולפעמים ביטוי זה מודגש כאן עוד יותר מאשר במקורו שמחוץ למפא"י. בתנאים הפוליטיים של היום מושגות כל ההכרעות שניתן לקראן „דמוקרטיות“ בתוך מסגרת מפא"י. רק בתוכה קיים ויכוח משמעותי על מדיניות, ולאחר שהושגה הכרעה במפא"י כל „מפלגות־השוליים“ שמסביב מקבלות את הדין. השפעתן של אלו במדינה אינה במה שהן אומרות אלא בכך שאיזו קבוצה, בתוך הוויכוח הפנימי במפא"י, מסתייעת בהן להצדקת עמדתה היא ולהגדלת כוח־המיקוח שלה, והדברים אמורים במידה שווה הן בתנועה הקיבוצית ומפלגותיה הן ב„בורג־נות“ ומפלגותיה. מפא"י היא מפלגה גדולה מתוך שהיא „כללית“, מתוך שהיא גדולה הריהי מפלגת־שלטון, מתוך שהיא שלטת היא נעשית כוח־משיכה להלכי־רוח שונים ולקבוצות אינטרסנטיות שונות, ואילו כוח־מושך זה הוא המשווה לה את אפיה ה„כללי“ — וחוזר חלילה. מזה שלושים שנה הוכח כי מעגל־קסמים זה אין בו חוליה חלשה, וסופו של הפורש ממנו — דוגמת סיעה ב' — שהוא מקפח גם „העולם הזה“ וגם את „העולם הבא“ שלו.

אבל כלליותה של מפא"י אינה תוצאה של רצון להחזיק בשלטון בכל מחיר אידיאולוגי. ביסודה של מפלגה זו הונחה המטרה להקים בארץ חברה ולהגשים מטרות של צדק סוציאלי, בלי להתחייב מראש על צורות הארגון של חברה זו ודרכי המימוש של צדק סוציאלי זה. פרגמטיות ביצועית זו היתה יסוד של הלכה, והיא היתה אחד הגורמים שבגללם הפכה מפא"י להיות מפלגת־רוב בהסתדרות ומפלגת־שלטון ב„יישוב“. רק בהמשך השנים נתגבשו אותן צורות פרגמטיות שנתרקמו תחילה כפתרונות מעשיים לשאלות מיידיות היו לגופים בעלי אינטרס של שמירה־עצמית וקיום נמשך, הלוחמים על שמירתם וקיומם, המבקשים צידוק אידיאולוגי לחשיבותם — ומוצאים אותו. תהליך זה של קידוש הצורות הארגוניות נעשה חשוב יותר ויותר ככל שהאידיאה שמאחרי הצורה מיטשטשת והולכת, ודומה כי בשנים האחרונות מתקדשות הצורות ביותר.

הקמתה של המדינה היתה צריכה לעורר למחשבה חדשה לגבי סיגולן של הצורות הישנות לתנאים האובייקטיביים החדשים. כל הצורות הארגוניות שקמו ב„יישוב“ במגמה לפתור את בעיותיו ברוחם של ערכי „התנועה“ היו מכוונות לצרכיו של ישוב קטן, נתון במצור, בעל רמת־חיים נמוכה ורמה גבוהה של תודעה והשכלה. צירוף זה של תנאים אובייקטיביים וסובייקטיביים הוא שיצר את הצורך ב„חלוציות“ ואת האפשרויות ה„חלוציות“, הוא שהעמיד את כל המסגרות המתנדבות, השיתופיות והשוויניות, שהתרכזו, בצורה זו או אחרת, מסביב להסתדרות.

בשנים הראשונות למדינה עדיין לא נראתה בכירור הסתירה בין האופי הדמוגרפי והתרבותי המשתנה של אוכלוסית המדינה, עקב העליה ההמונית, ובין המסגרות שעברו בירושה. סיעו לכך התנאים האובייקטיביים של תחושת המצור הנמשכת והסבילות החברתית של העולים החדשים, שהוכנסו כחומר־גלם למילוי מסגרות

אשר לגביהם לא היו משמעותיות כלל. כך אפשר היה להקים מאות מושבים חדשים בלי שיידעו חבריהם איזה מטען רעיוני ניתן בצורת-חיים זו ביסודה, וכך נקלטו אלפי עובדים במשק ההסתדרותי בלי שיבינו שזהו „משק עובדים“. מצד שני היה בתחושת הסכנה המשותפת מבחוץ כדי ליצור את ההרגשה שקיימים אינטרסים עליונים משותפים לכלל — החל מעשירי רח' דובנוב וותיקי-ההסתדרות באפקה וכלה במתישבי דימונה — אשר בשמם נקראים הכל לקרבנות והכל נותנים את חלקם היחסי.

הסתירה הפנימית, בין הערכים הישנים וצורות התגבשותם מלפני הקמת המדינה ובין המציאות החדשה, החלה בולטת יותר ויותר ככל שנראה היה שהושגו המטרות אותן נקראה ה„תנועה“ להשיג. עלייתה של רמת-החיים כתוצאה מהצלחת הפיתוח, השקט בגבולות אחרי מיבצע-סיני וההיקלטות הכלכלית של העולים החדשים היו להלכה מטרות מדיניותה של מפא"י, אבל דווקא השגתן היא שהבליטה את המרחק בין מחשבותיהם של המכוונים ובין המוטיבציה הממשית של המבצעים. מאז 1956 אנו עדים במפא"י לתהליך של יקיצה הדרגתית מן האשליות המתוקות של השנים הראשונות למדינה. „דור המיסדים“ רואה, זו פעם ראשונה אחרי שנות-הסערה-הפרץ, את דור הממשיכים, והוא נוכח לדעת כי „לא ידע את יוסף“.

מעבר למטרות הפיזיות של פיתוח, תעסוקה יצרנית, בטחון וחקלאות הסתתרו תמיד אצל „דור המיסדים“ הערכים של יצירת עם עובד, צדק סוציאלי, הומניזם, תרבות מקורית, השוואה כלכלית, תרבותית וסוציאלית של קבוצות-מוצא שונות. רק מעט-מעט נפקחו עיניהם של מבצעי המשימות לראות שגישומן הפיזי של המטרות אין בו משום ערובה למימושם של הערכים. במפא"י במיוחד היה תהליך היקיצה קשה — גם משום שהאידיאולוגיה הפרגמטית של מפלגה זו לא ניסתה מעולם להגדיר בבירור את הערכים שמעבר למשימות וגם משום שעיסוקה במשימות לא הותיר לה זמן ורצון לבדוק האם באמת ביצוע המשימות הוא ערובה למימוש הערכים.

תהליך היקיצה היה הדרגתי משום שקשה, הן מבחינה נפשית והן מבחינה מוסדית, להכיר בכך שצורות ביצוע, שקודשו בתוקף עשרות שנים שהושקעו בהקמתן ובתוקף קרבנות שניתנו למענו, אינן ממלאות עוד אחר ציוויי הערכים, שהם מוחלטים ומעורפלים כאחד. הערכים של שיתוף, שוויון וחלוציות אינם ברורים. קואופרציה, „דרגה משפחתית“ וקיבוץ הם דברים ברורים הרבה יותר. משום כך נעשה בתחילת התהליך נסיון של הסוואה, נסיון להעמיד פנים כאילו לא נשתנה דבר, כאילו לא רק הערכים אלא גם הצורות נשארו יציבים. העמדת-פנים זו היתה מקור הצביעות בדיונים בדבר ה„פער“, או בדבר עבודה שכירה במשקים הקיבוציים. כיום דומה ששלב זה עבר, אף כי עצימת-עיניים זו עודה ניכרת בהכרזות על „הפרשיות ולא פער“ וכו'.

שלב השני הכירו מבצעי המדיניות שבכמה וכמה מקרים חלו גילויים של „הסתאבות“ בגופים שונים, אך הם לא עשו נסיון אינטלקטואלי, המחייב העזה רבה,

לבדוק גילויים אלה בכללותם, אלא הסתפקו בציון עובדות חלקיות ובמאמץ לתקן כל מצב לגופו, כדי לשוב למצב ה"טוב" מלשעבר. רק בשלוש השנים האחרונות יצא המרצע של משבר הערכים והצורות מן השק והפך נושא מרכזי ומודע בתודעתה של מנהיגות מפא"י, וכל המשברים החלקיים הפכו חלק ממנו. אפשר לוקוף זאת לזכות הופעתם של אישים שיצאו בבקורת וב"עירעורים על המצב הקיים", אבל דומה שגם הופעת האישים וגם המאורעות שהניעום להתיצב בשער אינם אלא ביטוי להתגבשות השינוי באפיה של החברה הישראלית.

כאמור, עלתה החברה הישראלית בשנים האחרונות "על דרך המלך". לעיני המתבונן השטחי דומה שבעיותיה נפתרו כיום. יציבות דמוגרפית, בטחונות וכלכלית, שהן תוצאה של "מסע ההשגים", היא הנותנת שהחיים בארץ נעשו קלים יותר, מובנים־מאליהם כביכול. הפרט אינו רואה צורך להטיל על עצמו משימות חברתיות, הן משום שנראה לו שהמשימות בוצעו בעיקרן הן משום שעם השינוי בהקף האוכלוסיה ובהרכבה הוא רואה עצמו פטור מלבצען אישית. לשאלה "למה אין אתה הולך לקיבוץ?" יכול בן "דור האספרסו" להשיב שתי תשובות המשלימות זו את זו: "יש די חקלאים, עובדה — יש עודפי תוצרת" וכן: "למה שאני אֶלֶךְ? אין די מרוקאים?" ובמסגרת הביצועית של תנועת הפועלים ומפא"י שתי תשובות אלו הן לגיטימיות, אף שהן שוללות מהותית את המערכת הערכית שעמדה בזמנו מאחרי התביעה "לעבודה, להגנה, לקיבוץ ולהכשרה". גישה זו — של בחינת הערכים מנקודת־הראות הביצועית בלבד — היא המוליכה לגורמליזציה הגמורה של החיים.

על תחושה זו של יציבות קראו תגר משני כיוונים — הערפי והפּוֹנְקְצִיוֹנִי. מבחינה ערכית מתנגד לה "דור המיסדים", אשר בפגישתו עם המציאות של ארץ־ישראל הבנויה הוא מרגיש כי "לא אל הילד הזה התפללתי". אין דמותה של ישראל הריאלית זהה עם המדינה היהודית האוטופית אותה רצו להקים. אין "דור המיסדים" יכול לומר, כאחד העם, "יבוא ולא אראנו", אבל הוא מתקומם נגד דמות זאת בכל הרגשתו. להתקוממות זו מתלווה הידיעה שהיציבות היא מלאכותית — שהשקט הצבאי אינו אלא הפוגה בין שתי מערכות על קיום המדינה, שהשפע הכלכלי יסתיים ביום שעזרת־החוץ המקיימתו תפחת בשיעור ניכר, ושמתחת לקליפת השקט הסוציאלי פועלים כוחות העלולים להתפרץ בכל רגע, כמו ואדי צליב, אך בהקף גדול יותר ובכוח־התמדה גדול יותר. הכרה זו בדקותה של קליפת הקרח, גם אם איננה משמשת בסיס למדיניות הפנים והפלפלה, היא ההצדקה לתביעה הפּוֹנְקְצִיוֹנִי־נלית מצד המנהיגות, "להירתם לביצוע המשימות".

העובדה שבו בזמן שהחלה יקיצה זו, והחלו להכיר נמעמדם הפרובלמתי של הערכים, הוכנסו תחת כנפי המפלגה אותם אישים ושכבות העומדים, במנטליות שלהם ובהופעותיהם, מן הצד השני של מתרס־הערכים — אותם אישים ושכבות שאינם רואים פסול ב"פער", שאינם רואים בחקלאות ובעבודת־כפיים יעוד אלא

רק צורת פרנסה שחשיבותה פּוֹנְקְצִיּוֹנְלִית, המתיחסים כך גם למלחמה, המוכנים לחשוב ולדבר על פיטורי־ייעול נרחבים, הרואים בהסתדרות גוף טרי־דִי־וֹנִיּוֹנִי ואינם מכירים בעליונות המוסרית של „משק פועלים“. דבר זה אין פירושו דווקא שמפא"י מקבלת בפועל־ממש את הגישות האלו. על אף כל א־הִבְתִּירוֹת באידיאולוגיה הרשמית, עדיין אין היא מוכנה לקבל את הלכ־הרוח האלה כחוקיים. עובדת עלייתם של משה דיין וכיוצא בו לשורה הראשונה מעידה, לעת־עתה, בעיקר שמפא"י היא מפלגת־שלטון יותר משהיא מפלגת פרוגרמה ושמול הסתערות „חירות“, בבחירות 1959, היא התלכדה והעמידה את כל כוחות המנהיגות שיכלה לגייסם. כן מעידה העובדה על לגיטימיות דעותיו ועמדתו של משה דיין בשטח מדיניות־החוץ, אשר כתוצאה משילוב של גורמים אובייקטיביים ואישיים כמעט ואינה שנויה עוד במחלוקת במפא"י.

אבל ההפרה בחוקיות הופעתם של „אישי העירעור“ במפא"י היא שהחריפה את הוויכוח האידיאלי והכריחה את המפלגה, אם לא להכריע — והכרעה מסוג זה לא רק שאינה אפשרית אלא שאף אינה בא־פיה של מפא"י — הרי לפחות להעמיד את הבעיות לבירור פומבי. הוויכוחים על מקומה של ההסתדרות ועל הנוער היו, אפוא, רק ראשונים בשורה של בירורים שיסעירו את מפא"י בעתיד הקרוב דווקא משום שאין אחריהם החלטה קונקרטי־ביצועית, שכן באשר לביצוע אפשר תמיד להתפשר ולהגיע לקר־פעולה משותף, מה שאין כן בוויכוח הנראה חסר־תכלית. ויכוח כללי זה משמש אולי הזדמנות ראשונה לאנשים שאינם אמונים על מחשבה מופשטת לנסות ולנסח לעצמם מה, בעצם, הבסיס הערפי לפעולותיהם — הבסיס המפעיל אותם, או זה שהם רוצים להראות כאילו הוא מפעילם. רק אנב בירור כזה ניתן לראות עד כמה עמוקים ההבדלים בגישה, בהתיחסות ובמטרות בין הקבוצות והאישים השונים המאוחדים במסגרת רחבה זו ששמה מפא"י.

*

מתוך בירורים אלה בכללותם נסתמנו בתוך מפא"י ארבע גישות שונות לבעיה המרכזית של הריחוק בין ערכים ומסגרות־ביצוע, שנתהווה כתוצאה משינוי א־פיה של החברה הישראלית.

הגישה האחת היא האֶסְקִפִּיסִית — מצדדיה של זו מנסים לברוח מן הבעיה על־ידי התעלמות מקיומה. אף כי רוב הפוסעים בדרך זו אינם אנשי מפא"י אלא אנשי הקיבוצים ממפלגות־השמאל, הרי גם בתנועה הקיבוצית של מפא"י, „איחוד הקבוצות והקיבוצים“, ובין אנשי־הרוח שלה, אפשר למצוא את מיצגיה. לדעתם של אלה לא הביאו המדינה והוויתת כל צורך בשינוי ממשי בדרכי הביצוע. הקיבוץ, החקלאות, משק העובדים, ושאר המסגרות שהוכיחו יעילותן בעבר, כל אלה יעילים הם באותה מידה עתה כאז, ואם נתונים הם במשבר פנימי והשפעתם החיצונית יורדת לא בא הדבר אלא משום שהם „במצור“ — בגלל התנכרות הממשלה, מדיניות מוטעית בשטחי הכלכלה, החינוך וכו'. ההתעלמות מן הבעיה נותנת כוח רב ומחזקת את

מאמיניה להמשיך בדרכם מול עולם מתנכר. מצד שני היא מפקירה אותם לנוכח עולם הנעשה באמת זר יותר ויותר, בלי שיהיו להם האמצעים האינטלקטואליים להתמודד אתו ולנסות לפתור את הבעיות החדשות מתוך החוקיות החדשה עצמה. התוצאה של עמדה זו היא הידחקות לקרן־זווית, הסתגרות בתוך עולם פרטי ופנימי, ויתור, מדעת או שלא־מדעת, על נסיון לפעול ולהשפיע בעולם החיצוני. הסתגרות זו היא הפסד גם למאמינים עצמם וגם — ובעיקר — למפלגה כולה, שכן דווקא בין אלה קיימים גרעינים תנועתיים חשובים — רעיוניים ומוסריים — שהיו יכולים להשפיע ולכוון את כלל המפלגה באותם כיוונים ערכיים שהם מאמינים בהם וחיים לפיהם, במידה העולה בהרבה על כוחם המספרי. הסתגרות זו גוזרת עליהם אבדן השפעה ואבדן היתרון המוסרי. כלפי המוסדות הכלכליים הם הופכים קבוצת־לחץ הלוחמת על האינטרסים שלה — הכלכליים, הייצוגיים או החינוכיים — והמתייחסת למעשה לכלל המפלגה כמו שמתייחסת מדינה קטנה בגוש המערבי לארה"ב: תלויה בה, מנסה לשכנע אותה ולהטותה לעמדתה, אבל שומרת בקנאות על ריבונותה.

הגישה הקיצונית השניה היא ה"ניאור־פונקציונלית". מצדדיה של זו מתעלמים מן הבעיה בכיוון ההפוך. אותם אין הריחוק בין עבר להווה מעסיק כלל מאחר שאין הם מעוניינים בצורות הביצוע של העבר. ההווה ובעיותיה, העתיד ובעיותיו — זהו תחום עיסוקם. הם מנסים לפתור בעיות אלו של קיום המדינה, במובן הבטחוני, הכלכלי והחברתי, בצורה היעילה ביותר מתוך עצמן, לא מתוך התייחסות לערכי העבר ולצורות מימושם בעבר. לשם פתרון של בעיות אלו — ופתרון הבעיות הוא הערך המרכזי בתמונת־עולמם — הם מוכנים לוותר על אותם ערכים שהיו בעבר הבסיס האידיאי הפללי למפעל בנייתה של "חברה עובדת" בארץ הזאת. בשם מדינת־ישראל חזקה מבחינה בטחונית, לפי תפיסתם־הם, מוכנים הם לוותר על ערכים שהיו יקרים ל"הוריהם": ערכים של הומניזם, סולידריות בינלאומית, הזדהות עם תנועות־שיחרור לאומיות אחרות. בשם מדינת־ישראל חזקה מבחינה כלכלית הם מוכנים לוותר על שוויון סוציאלי, הבטחת עבודה וקיום מינימלי לכל אדם וחירות האדם לבחור לעצמו את מקום־עבודתו. בשם היעילות הם מוכנים לוותר על "צדק סוציאלי" ולהחליף את השיכנוע החברי בלחץ מלמעלה. גם אלה המתנגדים לגישה זו מתוך נאמנות לערכי היסוד מתקשים להתווכח עם המצדדים בה שכן נקודת־המוצא שלה היא מטרות המשותפות לכל, והמצדדים בגישה זו יכולים להוכיח — ובמידה רבה: בצדק — שהצעותיהם הן היעילות ביותר; עובדה היא ששיטות אחרות, "לא הצליחו". עם זאת נשארת אצל "דור המייסדים" הסתייגות רבה, קשה להגדרה, לגבי דרכי הביצוע ולגבי המחיר שראוי לשלם בעד ביצוע המטרות המשותפות בדרכים המוצעות על־ידי בעלי ה"ניאור־פונקציונליזם".

בין שתי גישות קיצוניות אלו — שהאחת מהן אינה יעילה מצד פתרון הבעיות והשניה "בלתי מוסרית" מצד האמצעים — נמצאות שתי גישות־ביניים; שתיהן מתחשבות הן במורשת העבר והן בבעיות ההווה והעתיד, ואולם חרף הדמיון הזה

שביניהן נבדלות הן ביניהן גם בהערכות ההיסטוריות שלהן וגם במדיניות שהן מציעות למעשה.

הגישה השלישית — ה"ריביבליסטית" — יודעת אמנם שהתנאים המיוחדים שעיצבו את צורות הביצוע שלפני הקמת המדינה עברו, אך היא מקווה שלא לבלי שוב עברו. אלה מן המנהיגים הדוגלים בגישה זו רואים כמין מחזוריות היסטורית של תקופות־מתח ותקופות־התפרקות. לפי גישה זו נמצאת מדינת־ישראל בשעה זו בתקופת התפרקות, שאחריה יכולה לבוא — וצריכה לבוא — תקופת מתח חדשה. תקופה זו תבוא, כך נראה, משום הצרכים האובייקטיביים לעתיד, עקב החמרה במצב הכלכלי, הבטחוני והחברתי־התרבותי, צרכים ששוב יחדירו ביחיד הרגשה של הזדהות עם הייעודים של החברה ויניעוהו לזהות את האינטרס הפרטי שלו עם צרכי החברה — וממילא יביאוהו אפוא לידי פעילות פרטית המגשימה משימות. אמונה זו בחזרה לערכי־יסוד ולצורות מימוש אינה רק פרי הפרה בחוקיות היסטורית אלא גם פרי של חוקיות פסיכולוגית מסוימת. אותם אנשים, המאמינים בעילות ובעליונות המוסרית של צורות הביצוע המסורתיות, ועם זאת הם פקוחי־עיניים עד כדי לראות את התמורה שחלה במציאות, יודעים, בניגוד לאַסקפיסטים, שההווה אינו העבר, אך עם זה אינם מוכנים לוותר על העבר. לכן הם מקווים לחידושי־מיס־כקדם. גישה זו היא שהולידה את רעיון חבל־הבשור, את הדרישה לחידוש פעולתן של תנועות־הנוער החלוציות בבתי־הספר, וכו'. ספקולציה זו על החוקיות ההיסטורית אי־אפשר לסתרה אַפריורי; עם זה דומה שניתוח מכלול התנאים, החדפעמיים אולי, שילדו את צורות מימוש של הערכים — מוסדותיו הוולונטריים של „הישוב המאורגן" לפני הקמת המדינה — יעלה שאין אלא סיכוי מיצער ביותר לכך שבעתיד הקרוב יחזרו התנאים שקבעו את דפוסי התפתחותן של צורות־הביצוע הללו, וממילא התכניות המנסות להכין כלים לפתרון מחודש של שאלות העבר והעתיד מסתמכות על סיכוי שאינו גדול — ואפשר שמחירן, ביזמה, במחשבה, בתקוות ובאמצעים חמריים, גדול ממה שיצדיק חישובם של סיפויי ההצלחה.

הגישה הרפורמית גם היא מנסה להיאבק עם העבר וההווה כאחד, אבל ביסודה קיימת הידיעה הברורה שאת הנעשה אין להשיב. אם ברצוננו לפתור, מתוך „הערכים המיסדיים", את בעיות ההווה, שומה עלינו לגבש כלים חדשים, או לשנות במידה ניכרת כלים קיימים. הדוגמות הבולטות ביותר בשטח זה הן המעבר מפלמ"ח לצה"ל, שבוצע על־ידי בן־גוריון בזמן המלחמה, ומערכת הרפורמות בהסתדרות ובמשק ההסתדרותי, שהחל בהן לבון עם כניסתו לתפקיד מזכיר ההסתדרות. גישה זו היא אולי הקשה ביותר מבחינה אינטלקטואלית, שכן אין היא מסתפקת בפסילה טוטאלית של ההווה או של העבר ואינה בונה על סיכויים לעתיד מסוים, אלא מחייבת בדיקה שיטתית, לאור בחנים של מחשבה המצריכים גיבוש מרובה יותר מן הרגיל במפלגה אַקלקטית כמפא"י. גישה זו יש בה גם סיפון פוליטי גדול יותר, שכן תרגומן של ההחלטות המחשבתיות לשפת המעשה מכניס את נושאיהן למאבק

פוליטי, שהוא תמיד חלקי, על פרטים ועם קבוצות מצומצמות. לעומת זאת מאפשר האַסקפיזם ויתור על כל מאבק, תוך כדי הסתגרות בקרן-זווית. גם ה„ניאר-פונקציונליזם“ מתווה מראש קו תיחום ברור בין „אנשי העבר“ ו„אנשי ההווה“, המשתחרר מראש מן הצורך בוויכוח לגופם של עניינים (אף כי גם נביאיה של תפיסה זו מתקשים ביותר כשהם ניגשים לפתור בעיות לגופן וכשמתברר להם שגם אותם דברים שנפסלו טוטאלית ומראש יש להם כוח-חיות רב במעשה). הריבייב ליסטים מסתלקים מן הוויכוח על-ידי שהם מרחיקים עדותם לתוך עתיד שיהיה אוטופי יותר. רק הרפורמיסטים נענים לקריאת-התגר של המציאות הכפולה — של מורשת העבר ובעיות ההווה — ומנסים לתאם היום בין שתי מציאויות סותרות אלו. תהליך ההתאמה לעולם הוא חלקי ואַטי, לעולם הוא מתפרט לפרוטות היומ-יום, לעולם מסבך הוא את עושייו במאבק הנעשה אישי יותר ככל שהוא חלקי יותר, ככל שמיצגיהם של שני הצדדים בוויכוח מוגדרים יותר, מזדהים יותר עם עמדות רעיוניות, עמדות-כוח ומנגנונים שונים.

סכנה נוספת בגישה הרפורמיסטית היא שלא בקלות ניתן להבחין בין תכנים ערפיים לצורות הגשמתם. התהליך ההיסטורי של התקדשות הצורות אף יצק בהן תוכן, וממילא קיימת סכנה שכל רפורמה תהיה בבחינת „מורידים בקודש ולא מעלים“. אם הרפורמה בגוף שוויוני באה כדי לסגול למציאות בה השוויונות מקובלת פחות, הרי גדול הסיכוי שלאחר הרפורמה יהיה הגוף שוויוני פחות, ולא „שוויוני באותה מידה אלא בצורה אחרת, מתאימה יותר“. גם משום כך מחייבת הרפורמה מאמץ מחשבתי, עליה להיות הדרגתית, ותנאי מוקדם להצלחתה לטווח ארוך הוא גמישותה ומאמץ מודע להעלאת הרמה התרבותית והמוסרית של האנשים שהם בהכרח נושאייה הסופיים. אולי בכך יתרונה הגדול על שלוש הגישות הרא-שונות — שאין היא רואה את תהליך התיאום כאקט חדי-פעמי אלא כתהליך היוצא בכל רגע ממצב קיים, לעולם אינה רואה בו לא תכלית נרצה, לא מצב סטאטי שאין לשנותו, לא שלילה כוללת ואף לא שלב-מעבר שיש לברוח ממנו, מהרה ככל האפשר, אל חיק העתיד.

הניגוד היסודי בין דברי הגישות הללו במפא"י — בראית המצב החברתי הרצוי ובדרכים להגיע אליו — הוא המשתק את תנופתה הפוליטית של מפלגה זו. הוא המביא אותה לידי כך שבפנותה לציבור לא תציב לפניו מטרות חברתיות מוגדרות שהיא מתחייבת להגשימן אלא תראה לו את כל הטוב — הבטחוני, הפוליטי, הכלכלי והחברתי — שעשתה לו ותבטיח לו לעתיד אותם דברים עצמם, ורק במנות גדושות יותר. הוא הגורם שמפא"י יכלה לפנות לפני הבחירות אל שכבות שונות בקולות שונים, סגנונות שונים ותכנים שונים — ולדרוש מפל אלו את אמונו. הוא הגורם שלאחר הבחירות, משזכתה מפא"י לאמון הזה, החל בתוכה המאבק הגדול, שבגלל הניגודים האישיים והמנגנוניים נעלם במידה רבה מן הציבור — ואולי גם מכמה מן המתווכחים עצמם — תכנו האידיאיה-המושגי. רק כשרוח לה למפא"י מן המאבקים החיצוניים יכלו נציגי הדעות השונות בתוכה להתחיל להתווכח ביניהם

מתוך הרחבת־הדעת. לעתים דומה כאילו תכליתו של המאמץ המשותף והכללי לנצח בבחירות לא היתה אלא לתת למנהיגים אפשרות זו להתנצח בינם לבין עצמם על דרך ניהולה של המדינה בפועל־ממש.

ויכוח פנימי מעין זה מועט סיפוי להסתיים באורח חד־פעמי. גם משום שאין למפא"י כיום סמכות אידיאית מופרת על הכל, כברל כצנלסון בזמנו, שורה הלכה לכולם, גם משום שהבדלי המנטאליות בין הדורות והקבוצות השונים גדולים כדי־כך שכמעט אין לגשר עליהם בנוסחה אידיאית שהיא גם משותפת וגם משמעותית, וגם משום ניגוד־אינטרסים בין קבוצות שונות, הבאים לידי ביטוי ברגע שאידיאה מיתרגמת לשפת המעשה. גישות אלו — ואישים אלה — יוסיפו להיאבק בתוך מפא"י שנים רבות, וכל זמן שהיא תהיה בשלטון (ודומה כי שנים רבות תוסיף לעמוד במרכזו) יהיה ויכוח זה משמעותי לגבי כל אורח. יש הרוצים למצוא לסבך אידיאי זה, להבדלי הגישות לגבי תפקידו של השלטון, תרופת־קסם אחת — בין בחירות אזוריות, בין „משבר מבריא“, בין מתח בטחוני ש„יבריא את החברה מן האגואיזמים של פרטיה“; אך דומה שאין בתרופות־פלא אלו משום מרפא. הן תהיינה רק תרופות־לשעה, או שאך תחלפנה את צורת ביטוי של המאבק על דמות החברה.

מפא"י היא מפלגת־המונים שבה רק מיעוט, ואם גם מיעוט גדול, ער לבעיות האלו או אף חש אותן, ומיעוט קטן יותר — קטן ביותר — מכוון אותה; בתנאים אלה יכולה יומה פוליטית לעיצוב פני החברה, בכל רוח שהיא. לצאת כאן רק מתוך מנהיגות מצומצמת, המשתמשת לצורך כך בכלים השלטוניים שהועמדו לרשותה על־ידי העם. השאלה הראשונה־במעלה היא אם תשתמש מנהיגות זו בכלים אלה לשם הכוונת החברה, או שתראה את מטרת השלטון רק בעצם המשכתו ובביצוען של משימות פיזיות שונות. מי שסבור כי מפא"י היא המפלגה היחידה המסוגלת לשלוט כיום במדינה והיא מזדהה עם ערכי־היסוד שלה — וכותב השורות האלו כך הוא סבור — בהכרח יראה את משימת השלטון, את עיצובה של החברה ומתן דפוסים לפעילותה, כמשימה המוטלת על המנהיגות. כל זמן שמנהיגות זו מפוצלת מבפנים ואינה מוכנה הכנה נפשית לעימות עם הבעיות שעליה לפתור, ניטלת מן השלטון התכלית שמעבר לו. רק ברגע שתעמוד הבעיה בשלמותה בכירור יהיה מקום להכרעות קונקרטיות על צעדים שהם, בכללותם, הנם מעשה השלטון. משום כך גדולה חשיבותה של תקופת היציבות היחסית בה נמצאות כיום המדינה ומפא"י בתוכה, ומשום כך חשוב הוויכוח. בין אם הוא צף עקב מאורעות שאין איש מכוונם וקובע את זמנם, ובין אם הוא פרי מחשבה של מארגני מפא"י, הריהו מעמיד את הבעיות המרכזיות, שאין להן פתרון טכני־ארגוני, במרכז תודעתה של מפלגה שפוחה גדול בעשייה יותר מאשר במחשבה. תהליך הוויכוח חוזר ומקשר מעשה במחשבה — ומבטיח מחשבה במעשה שלעתיד.

אבל במתן אפשרות לוויכוח אין די. אם יש במנהיגות מפא"י כיום, בעיקרה, הסכמה לגבי הערכים הרצויים בחברה הישראלית והוויכוח טובב רק על צורות מימושם

וסיכויי מימושם בצורן השונות, אפשר עדיין ליצור, באמצעותה של מערכת כלי-השלטון העומדים לרשותה, מצבים פוליטיים, כלכליים וחברתיים שיגדילו, או יקטינו, את סיכויי התעצמותן של צורות ארגון חברתיות שונות. גם מבלי לטפח במישרים צורת ארגון זו או אחרת, אפשר ליצור לה תנאים טובים יותר או פחות להתפתחותה. תחת לדבר על מטרות חברתיות ואידיאליים אנושיים שונים, אפשר ליצור אקלים נוח יותר או פחות לגישומם.

המשמעויות הקונקרטיות של צעדים מדיניים אלה ואחרים ברורות הן למדי — הן בשטח החינוך, הן בשטח הכלכלה, הן במדיניות-הפנים-והחוץ. נקיטת צעדים שונים תביא לתוצאות שאפשר לחזות מראש את כיוונן, אם לא את עצמתן וקצבן. עד כה נזהרה מפא"י במידה רבה מצעדים „דרסטיים“, מתוך מגמה ללכד סביבה את מירב האוהדים ולהבטיח אפשרויות תימרון ורכישה בכל הכיוונים. האידיאלים שהונחו ביסודה, ותהיה צורת הגשמתם מה שתהיה, מחייבים אותה אפוא להכרעה דווקא בשנים אלו, שהן שנות-יעישוב לדמותה של החברה הישראלית. אם ברצונה ולשלוט את השלטון אמצעי ולא מטרה, שומה עליה לשלוט. ולשלוט משמעו להכריע ולפעול.